

Josef Švéda

Země zaslíbená, země zlořečená

Obrazy Ameriky
v české literatuře a kultuře

Pistorius & Olšanská
Příbram 2016

Tato monografie vznikla v rámci projektu GAČR č. P406/12/P105 „Setkávání s Jiným. Reprezentace Ameriky v české literatuře od druhé poloviny 19. století k dnešku“.

Kniha byla vydána v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 09 Literatura a umění v mezikulturních souvislostech. Na její vydání přispělo rovněž Ministerstvo kultury ČR.

Výzkum ve Spojených státech amerických byl podpořen stipendiem Fulbrightovy komise.

Recenzovali: Prof. PhDr. Jaroslav Peprník, CSc., a PhDr. Stanislav Holubec, Ph.D.

© Josef Švéda, 2016

© Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2016

ISBN 978-80-87855-40-9

Mým rodičům
Josefovi a Jiřině

Úvod: Obrazy Ameriky v české literatuře a kultuře

Spojené státy americké čili „Amerika“ budí na evropském kontinentu emoce – zájem, zvědavost, pohrdání či vztek – již od devatenáctého století až po současnost.¹ Od jeho druhé poloviny začíná být Amerika hojně diskutovaným tématem také v českém kontextu.² Jistě za to mohou i liberální myšlenky o svobodě, rovnosti a demokracii, které se šířily Evropou v revolučním roce 1848. Po porážce revoluce z evropské mysli nezmizely, naopak čím dál silněji nabourávaly „přirozenost“ monarchistických zřízení. V Čechách o Spojených státech a jejich liberálním systému jako jeden z prvních psal články Karel Havlíček Borovský do Slovanu. Povědomí o této „zemi svobody a rovnosti“ začal mezi českou buržoazní společností po svém příjezdu ze zámoří šířit nadšený propagátor Ameriky Vojta Náprstek.

Prvním význačným českým tulákem po Novém světě je mladý Josef Václav Sládek, který v roce 1868 nastupuje na cestu, jež změnil nejenom jeho život, ale stává se důležitým milníkem také pro českou literaturu, neboť jí přináší nová témata: toulky divočinou, „hrozné rudé postavy“ a jejich trpký úděl a v neposlední řadě také americké Čechy. Sládkovy „obrázky“ z Ameriky jsou pro tuto práci jakýmsi počátečním mezníkem. V následujících dekadách, kdy se česká buržoazní společnost rozrůstá, do Ameriky cestuje mnoho pozorovatelů zámořského života. Devadesátá léta devatenáctého století v tomto ohledu znamenají jistý vrchol. Za moře se vydávají desítky Čechů, někteří s nadšením, jiní s jistou dávkou skepse, všichni ovšem se zaujetím pozorují ruch amerického života. Spojené státy se ve stejné době ovšem stávají i předmětem zájmu spisovatelů beletrie. Mnoho

autorů zpracovává své americké zkušenosti jak skrze narativy fikční, tak cestopisné (za všechny jmenujme alespoň Josefa Václava Sládka, Pavla Albieriho či Jana Havlasu). Pro jejich texty je příznačné srovnávání americké reality s tou českou. Je zajímavé sledovat, co konkrétně v tomto období autoři na Americe a Američanech velebí a obdivují, co naopak zatracují a čím pohrdají. Na tyto otázky se tedy pokusíme najít odpovědi v první kapitole, věnované cestopisné literatuře, ve druhé kapitole se zaměříme na narativy fikční, přičemž mezním rokem pro oba oddíly nám bude konec první světové války.

Vznik Československa v roce 1918 představuje významnou proměnu diskurzu v mnoha aspektech. Jde jednak o mytologickou oporu, kterou nový, republikánský režim hledal v idealizovaných zobrazeních země „demokracie a svobody“ a ve velebení „osvoboditele“ českého národa Woodrowa Wilsona. Tato politická rovina je přítomna zejména v diskurzu dvacátých let. Vliv Ameriky začíná být patrný mnohem víc i na rovině populární kultury. Jedná se o celou škálu kulturních produktů, zejména o film, jazzovou hudbu či rodokapsy, dále o sociální jevy, jakým se stal vznik skautského a také trampského hnutí, ovlivněných romantikou Divokého západu. Evropu začíná dobývat americká technika – moderní stroje, automobily a spotřební zboží. Velmi výrazný byl také vliv americké modernity na proměny výrobního procesu (taylorismus, fordismus), nové techniky reklamy a marketingu stejně jako proměny nazírání na dělníka a jeho roli ve společnosti. Příkladem aplikací moderních amerických způsobů produkce na české podmínky je koncern Baťa, který nejenom že využívá amerického know-how ve výrobním procesu, ale zároveň jeho vztah k dělníkům vykazuje rysy dobové moderní „biopolitiky“. Je proto jasné, že diskurz o Americe se v tomto období proměňuje. Cestopisci se daleko víc zaměřují na reflexi moderního amerického života, výrobních procesů a materiálního standardu amerických dělníků. Podobná témata však nacházíme i v dobové fikci. V narativech často dochází ke konfliktům ohledně toho, jaké postavení ve společnosti a jakou životní úroveň má americký dělník, zda žije v blahobytu, nebo v bídě, jestli je rovnoprávným členem spo-

lečnosti se sociálním zabezpečením, či vykořisťovanou pracovní silou, která je v době krize nemilosrdně hozena na dlažbu. Je zřejmé, že tyto kontrastní náhledy jsou spojeny s politickou orientací autorů textů. Na rozdíl od předválečného období se zde reprezentace Ameriky začínají zásadněji odlišovat podle toho, k jakému politickému přesvědčení se jejich autoři hlásí. Všechny tyto souvislosti nás proto budou v pátrání po obrazu „jiného“ zajímat. Třicátá léta znamenají postupné střízlivění z „amerických ideálů“, zejména kvůli hluboké hospodářské krizi, která silně zasahuje průmyslové Československo a jež má samozřejmě i vliv na zobrazování kapitalismu, jehož hlavním dobovým symbolem je právě Amerika. Ve třetí kapitole popíšeme výše zmíněné diskurzivní zápasy o povahu amerického „jiného“ v cestopisném meziválečném psaní, kapitola čtvrtá se zaměřuje zejména na fikci třicátých a čtyřicátých let, v níž se vedou zajímavé diskuze o povaze české identity v souvislosti s povahou amerického kapitalistického systému.

Poválečné období je k reprodukci „amerického mýtu“, cirkulaci zámořských kulturních produktů a geopolitickému vlivu USA v regionu středovýchodní Evropy mnohem méně nakloněno. Většina politické a kulturní elity stejně jako značná část veřejnosti se více či méně odklání od orientace na Západ a politické kyvadlo se vychyluje doleva. Tyto faktory se různým způsobem zjevují v narativech tzv. třetí republiky a také po uchopení moci komunisty v psaní o zámořské velmoci vytvářejí autoritativní diskurz. Spojené státy americké byly ve studené válce hlavním ideologickým oponentem východního bloku, proto je jasné, že jejich důležitost vzrůstá. Autoři ve státním socialismu tedy využívají dřívější stereotypy o Američanech a anti-americká reprezentační schémata, která jsou víc než kdy dříve polarizována do binárních opozic, přičemž pól „oni“, který je spojován s Amerikou, představuje sadu nejhorších vlastností. Konstituovaný diskurz má poměrně rigidní pravidla a s jistými variacemi přetrvává po celé období státního socialismu. V páté kapitole popíšeme pravidla fungování autoritativního diskurzu o Americe, nastíníme jeho varianty v rámci jednotlivých období a všimneme si receptce tohoto diskurzu.

Listopadové události v roce 1989 znamenají zásadní změny v politickém, ekonomickém a kulturním životě středovýchodní Evropy. Je jasné, že „nová doba“, jak zní tehdejší pojmenování těchto změn, s sebou nutně přináší i nové přístupy v náhledu na Spojené státy americké. Češi se chtějí „vrátit do Evropy“ a po „čtyřiceti letech“ stagnace dohnat své západoevropské sousedy. Cestovatelé, kteří na počátku devadesátých let jezdí za oceán, jsou stejně jako jejich kolegové před sto lety udiveni různými aspekty amerického života. Je signifikantní, jakým způsobem autoři raného postkomunismu konceptualizují odlišnosti českého „já“ od „amerického jiného“, v čem vidí výhody anebo naopak zápory nově objevovaného „tržního hospodářství“ či „volno-tržní ekonomiky“, jak se kapitalismu začíná v této době říkat. Očekávání rychlého příchodu prosperity a „dohnání“ Západu se na konci devadesátých let začíná ukazovat jako přehnané či nerealistické. Toto střízlivění z tržní kocoviny s sebou opět nese i pozvolné probouzení z „amerického snu“, kterému mnoho Čechů věřilo v devadesátých letech. Vyprchávání entuziasmu v první a druhé dekádě nového milénia se projevuje i v zobrazování Ameriky, o níž si spisovatelé a spisovatelky dříve dělali iluze a spojovali ji s představami o volnosti, demokracii a s existencí spokojeného a naplněného života. Analýza postkomunistického období je tématem šesté a sedmé kapitoly.

Členění kopírující politické dějiny (klíčové roky 1918, 1948, 1989) samozřejmě není jediným možným náhledem na historii zobrazování Ameriky v české literatuře a kultuře. Politické milníky nejsou nikdy tak ostré a náhlé, aby okamžitě a mechanicky zasáhly způsoby psaní v rozličných typech diskurzů. Bylo by například možné uvažovat o tom, že významnějším předělem ve fikčních reprezentacích Ameriky než vznik první republiky je příchod velké hospodářské krize ve třicátých letech nebo že poválečný diskurz o Americe se v mnohém shoduje s psaním raně protektorátním. Přesto se nám daná periodizace jeví pro rozčlenění této práce na dílčí celky jako funkční. Diskurzivní zlomy, k nimž v českém kontextu docházelo, se totiž v psaní o USA do značné míry projevují. Kapitoly zpracovávající jednotlivá období tvoří relativně uzavřené celky, v nichž lze postihnout dobově významné diskurzivní formace.

Obrazy „země za mořem“ můžeme v evropské i české kultuře najít v celé řadě diskurzů a kulturních produktů. Od politické rétoriky, encyklopedického diskurzu, historických prací přes romány „vysoké“ literatury, šestákové povídky z Divokého západu až po cestopisy, filmy a seriály. Naším cílem je analyzovat především diskurz cestopisný a fikční. Zaměříme se ovšem pouze na texty, které vycházely v Čechách a byly určeny českému čtenáři, nikoliv na literaturu krajskou, vydávanou například v Chicagu, či písemnictví exilové. Jde nám totiž primárně o zachycení domácího, českého pohledu na Spojené státy v dané době.³ Samozřejmě občas docházelo k duplicitnímu vydávání některých autorů jak v Čechách, tak v Americe, nicméně pro nás jsou určující české edice. Co se týče diskurzu cestopisného, zaměřujeme se primárně na cestopisy, které vyšly knižně, přičemž ve své době mohly také vycházet v novinách či časopisech. Následné knižní vydání ovšem v jistém smyslu stvrzuje jejich důležitost, neboť předpokládá nadčasovost a všeobecnější platnost. Může jít o cestopisné črty, fejetony (jako u Josefa Václava Sládka) nebo ucelenější narativy popisující podrobně zážitky z cesty za oceán. V kapitolách o cestopisech budeme ovšem pozornost věnovat i dalším, přidruženým diskurzům (například encyklopedickému), které budou doplňovat naše poznatky o dobové percepci autory popisovaných skutečností. V případě fikce se zaměříme na poměrně široké spektrum zdrojů. Primárně se bude jednat o analýzu prozaických děl (románů a povídek), neboť jejich širší plocha a záběr nám umožní hlouběji prozkoumat jejich zobrazení Ameriky. Do výzkumu však zařazujeme i poezii a divadelní hry. Co se týče okruhů literární komunikace, zejména v devatenáctém století, pojednáváme také o dobově oblíbených populárních povídkách z prostředí Divokého západu, v meziválečném období též zohledníme tvorbu určenou pro děti a mládež. Těžištěm analýzy fikce jsou texty autorů a autorek „vysoké“ literatury, případně tzv. středního proudu. Jsme si samozřejmě vědomi, že tyto kategorizace jsou pouhými konstrukty. Podstatné je, že mnoho spisovatelů a spisovatelek analyzovaných fikčních narativů má poměrně důležité postavení v literárním poli, jejich díla vydávají významná nakladatelství a jsou diskutována v literárních časopisech

(jmenujme například Josefa Václava Sládka, Jana Havlasu, Zdeňka Němečka, Bohumila Hrabala či Ivu Pekarškovou), případně jsou jejich díla populární mezi čtenáři a jsou širěji známá, ale jejich autoři nejsou považováni za autory „vysoké“ literatury (Martina Formanová, Jan Šmíd). Ať už ale platí varianta první či druhá (nebo v některých případech obě zároveň), ve většině případů máme za to, že analyzované texty byly ve své době, a pokud se dostaly do kánonu české literatury (jako tomu je například u Sládka), tak stále jsou, sociálně relevantními kulturními produkty, podílejícími se na formování recepce Ameriky v českém kontextu.

Musíme ovšem také poznamenat, že drtivá většina z analyzovaných autorů pocházela z vyšších, případně středních vrstev se sociálním, ekonomickým a kulturním kapitálem, v případě státního socialismu též často kapitálem politickým. Jedná se o Čechy, kteří se ve většině případů měli možnost do Ameriky osobně podívat, což až do postkomunistického období bylo pro „běžné Čechy“ spíše výjimečné, neboť k uskutečnění takové cesty byly potřebné nemalé zdroje. Ostatně ani po listopadu 1989 není cestování do Ameriky něčím, co by bylo občanům běžně dostupné. V předválečném období do Ameriky jezdí význační představitelé české národní elity či lidé touto vrstvou společnosti podporovaní. V meziválečné éře i v postkomunismu se často jedná o novináře či spisovatele, kteří jsou vysláni nějakou organizací, podporovaní stipendijními programy americké vlády, odborářským hnutím či nějakým štědrým sponzorem, případně v Americe působí jako diplomatictí reprezentanti státu. I v období státního socialismu o USA píšou lidé, kteří patří k dobové elitě, nicméně jedná se spíše o elitu politickou s dobrou pozicí v mocenském establishmentu. To se týká zejména padesátých let, neboť v období politického uvolňování šedesátých let za oceán vyjíždějí i spisovatelé a vědci jako Josef Škvorecký, Jiří Mucha, Miroslav Holub či Irena Dubská, kteří se nedají automaticky označit za „establishmentové“ autory. Mnohem častější než v předchozích etapách je ale ve státním socialismu také to, že do Spojených států zasazují své narativy autoři, kteří je nikdy nenavštívili. Po roce 1989 o Americe píše relativně mnoho spisovatelů, ať už se jedná o (beletrizované) cestopisy nebo

fikci. V beletrii devadesátých let ji tematizují literáti přicházející z exilu, v novém miléniu pak mnoho Čechů zpracovává svou americkou zkušenost z porevoluční doby, kdy se vypravili za oceán za práci či na stipendijní pobyt. Celkově tedy můžeme konstatovat, že analyzované reprezentace Spojených států amerických píšou autoři a autorky rekrutující se ze středních či vyšších vrstev české společnosti, proto nemůžeme tvrdit, že jimi produkováné obrazy přímočaře a neproblematicky korespondují s náhledy celé české populace. Nicméně v součinnosti se sekundární historickou, sociologickou a kulturně teoretickou literaturou se budeme pokoušet zasadit analyzované zdroje do patřičného kontextu a pokusíme se zjištěné závěry dávat do souvislosti s diskurzivně konstruovanou českou identitou.

Popsali jsme si tedy předmět naší práce neboli to, na co se ptáme.⁴ Neméně důležité je však také to, jakým způsobem se na výše uvedené zdroje díváme, jaké otázky si klademe a proč to všechno vlastně děláme. Problematika obrazu jiného/druhého („the Other“) nabyla významu zhruba od sedmdesátých let dvacátého století v souvislosti s tzv. „diskurzivním obratem“ v humanitních a sociálních vědách.⁵ Jak poznamenává Maria Todorova, v současnosti se vytvořil celý žánr výzkumu, který se zabývá problematikou reprezentace „jinakosti“. Jde napříč disciplínami, od antropologie přes literaturu a filozofii k sociologii a historii. Vznikla nová disciplína – imagologie – pojednávající o literárních obrazech „jiného“ (Todorova 2009: 7). Jde především o výzkumy ovlivněné teorií Edwarda Saida, jehož průlomová práce *Orientalismus* ([1978], 2008) se zaměřila na evropské vnímání arabského světa v 18. a 19. století. Said ve své analýze ukázal, že orientální „jiný“ je v celé řadě diskurzů (diplomatickém, vědeckém, literárním ad.) reprezentován jako zaostalý, barbarský či fundamentalistický, což umožňuje Evropanům vidět sama sebe jako civilizované a racionální. Tyto hegemonní diskurzivní formace vytvořené Západem také sloužily jako ospravedlnění koloniální expanze v devatenáctém století. Saidova práce se samozřejmě setkala s četnou a mnohdy oprávněnou kritikou, která později vedla ke zjemňování a vylepšování analytických nástrojů postkoloniálních studií, nicméně nelze jí upřít, že významným způsobem ovlivnila

naše nazírání na „přirozené“ kategorie pokroku, zaostalosti a modernity ve vztahu k neevropským kulturám.

V rámci uvažování o regionu „středovýchodní“ Evropy, tedy v pohledu postkoloniální teorie jakési evropské periferie, nacházíme také celou řadu podnětných studií. Na Saidovy úvahy navázal Larry Wolff, který v práci nazvané *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (1994) stopuje vytváření konceptu „východní Evropy“ v době osvícenství. Wolff ukazuje, že zatímco před osmnáctým stoletím byla osa rozdělující evropský kontinent severojižní, v osvícenství začíná být jako necivilizovaný viděn východ Evropy (včetně českého území). Maria Todorova, která se ve své vlivné monografii zabývá problematikou „zjinačování“ Balkánu, upozorňuje, že Saidův, v mnoha aspektech problematický koncept nelze převzít a mechanicky aplikovat na jinou oblast. Rozdíl vidí zejména v tom, že region tradičně označovaný jako Balkán byl sice okrajovou a „barbarskou“, ale přesto platnou součástí Evropy a nikdy nebyl ve vztahu koloniální podřízenosti (Todorova 2009: 17). Pro mocenský diskurz o tomto regionu proto navrhuje používat pojem „balkanismus“. Je jasné, že všechny tyto otázky se vztahují i na problematiku zobrazování „jiného“ v českém kontextu, neboť české země byly v západním diskurzu (vědeckém, mediálním apod.) řazeny právě do regionu „východní Evropy“. Jak poukazuje Wolff, po vzniku železné opony byly opozice mezi Západem a Východem aktualizovány.

Zatímco ovšem Said i Wolff se zabývali vnímáním „jiného“ z pozice hegemonu, náš výzkum se zaměřuje naopak na percepci Spojených států amerických, tedy země, která je v českém diskurzu často označována jako modernější, vyspělejší a pokročilejší, ať už se jedná o vyspělost v oblasti politické organizace státu, veřejné správy, ekonomického života či pokročilosti technické. I když je tento diskurz o „lepšími jiném“ v jistém typu psaní o Americe kritizován či zpochybňován, stále je součástí diskurzivního pole. Autoři, kteří se vůči němu vymezují a s ním polemizují, cítí potřebu se s tímto přístupem vypořádat. Jednou z textových strategií, kterou budeme pozorovat, je například poukazování na vyspělost české kultury či pokročilost

v otázkách sociální politiky. Podívejme se tedy podrobně na dynamiku mezi náhledem na „jiného“, který je v jistých aspektech viděn jako pokročilejší, v dalších je naopak považován za „opozdilce“ či „barbara“. Tyto otázky samozřejmě nesouvisí pouze s diskurzivním ukotvením „jiného“, ale jsou spojeny s pojetím sebe sama. Zkoumáme tedy české stereotypy o Americe a Američanech a zasazujeme je jednak do evropského kontextu, neboť ty nejsou vždy pouze produktem tuzemského diskurzu, současně se však snažíme pojmenovat, v čem jsou české náhledy specifické. Toto tázání nás rovněž odkazuje k českým autostereotypům, které se na kontrastu s obrazy „jiného“ v diskurzu vyjevují. Samozřejmě přitom přihlížíme k sekundární literatuře o evropské a české identitě a stereotypizaci obecně.⁶

Co mají přístupy Saida, Todorovy či Wolffa společného a v čem je následujeme v této práci, je aplikace analýzy diskurzu. Cestopisné a fikční narativy nám slouží nikoliv jako doklady nějaké „empirické reality“, kterou poměříme s „reálnými“, faktografickými údaji z historických zdrojů či sociologické a psychologické literatury, ale jako diskurzivní konstrukty. Nezajímá nás tedy, zda je zobrazení v cestopisných vyprávěních, encyklopediích či beletrii „pravdivé“, ale reprezentace vidíme ve shodě s mnoha dalšími autory jako kulturní konstrukce.⁷ Tyto konstrukce mohou mít aktuální politický smysl a být aktivními činiteli v dobovém mocenském zápase. Pozitivní zobrazení amerického kapitalistického systému může například sloužit jako ospravedlnění či propagace fungování kapitalismu v českém státě. Případně může zobrazování chudoby a sociálního vyloučení v amerických ghettech fungovat jako ideologická opora státního socialismu. V reprezentacích „jiného“ (například ve fikci, cestopisech, filmu či komiksu) ovšem také hrají roli témata, která mají „dlouhé trvání“, jimiž jsou právě národní stereotypy či autostereotypy. Při analýze zobrazování Ameriky a jejích obyvatel se zaměřujeme na oba tyto principy. Zajímají nás tedy mocenské kontexty narativů, jejich postavení a funkce v rámci dobové politicko-ideologické situace, ale také to, jaké konstrukce tyto narativy vytvářejí o Američanech a Čechách či českých Američanech v delších časových periodách. Máme totiž možnost nejenom analyzovat různá období a psaní v rámci

jednotlivých politických režimů (od rakouského mocnářství po postkomunismus), ale také samozřejmě porovnávat diskurzivní formace a reprezentační dominanty napříč těmito obdobími a zjišťovat, které z nich mají tendenci přetrvat, a jsou tím pádem hlubšími rysy české identity, a které naopak z diskurzu mizí.

Jakým způsobem tedy konkrétně analýzu provádíme? V rámci každého období vybíráme sadu cestopisů a fikčních narativů a zkoumáme, jak konstruují obraz amerického „jiného“.⁸ V narativech si všímáme reprezentace tří aspektů, které jsou významnými analytickými kategoriemi kulturních studií: rasa/etnicita, třída a gender. Jedním z centrálních témat je zobrazení Američanů a samozřejmě také dalších obyvatel Nového světa – „černochoů“, „indiánů“ a ostatních národností (Číňanů, Židů či Irů). Výrazným polem, na němž se demonstuje přechod mezi americkou povahou a češtvím, je zobrazování českých Američanů či „Amerikánů“ a života krajanské komunity. Zajímá nás také, jakými způsoby čeští autoři nahlízejí na jednotlivé „rasy“ Ameriky, zda se jejich diskurz podobá „imperiálnímu vidění“ cestovatelů devatenáctého století, kam sami sebe v tomto ohledu zařazují a jaká hodnotová znaménka těmto kategorizacím přisuzují.⁹ Pokud jsou v reprezentacích přítomny též genderové či třídní prvky, bereme je také v potaz a analyzujeme jejich hodnotové vyznění (tj. jakými způsoby jsou v jednotlivých obdobích nahlíženi američtí dělníci a ženy apod.). Pokoušíme se též postihnout celkové zobrazování Ameriky, která je pojímána jako „země nebezpečí“, „země zaslíbená“, „země dolaru“ či „země svobody a rovnosti“, případně „země vykořisťování a nesvobody“, stejně jako se alespoň v nástinu zamýšlíme nad povahou mýtu Divokého západu v české populární fikci.

Co se týče povahy zdrojů, jak jsme již zmínili, vycházíme z cestopisného a fikčního diskurzu. Přechody mezi fikcí a cestopisectvím nejsou za všech okolností úplně zřetelné. Jak poznamenává Jan Borm v návaznosti na Jausse, nefikční dominanta cestopisu sestává ze čtenářova očekávání, že text, který čte, je převážně nefikční povahy (Borm 2004: 17). V této studii jde někdy o beletrizované cestopisy (v případě Pavla Albieriho, Bohumila Hrabala či Sylvie Richterové), které konstrukcí zápletky či charakterizací postav vykazují rysy diskur-

zu fikčního. Jednoznačné zařazení do té či oné kategorie pro nás ale není zásadní, neboť cíle výzkumu obou typů diskurzů jsou shodné. Rétorické strategie autorů/vypravěčů cestopisů pracují s inscenovanou autenticitou a „efektem reality“, který se snaží ve čtenáři vytvořit dojem, že narativy věrně zaznamenávají průběh cesty a pravdivě odrážejí povahu viděného. Porovnáváme, co jednotliví autoři v různých obdobích „vidí“, a co naopak „nevidí“.¹⁰

Analýza fikce nabízí rozbor děl od rozličných autorů a autorek, určených rozdílným čtenářským skupinám. Jsou zde jak díla „vysoké“ literatury, kterou čte poměrně úzká vrstva intelektuálně zaměřených čtenářů, soustřeďujeme se ale i na populární povídky, určené širším společenským vrstvám nebo na čtení pro děti a mládež. Při analýze fikčních reprezentací se stejně jako u cestopisů věnujeme výše uvedeným aspektům, třídě, genderu či rase, které se zjevují jako atributy postav nabývajících buď častěji kladných, nebo záporných hodnot. Komplexní analýza konfigurace postav v rámci jednoho narativu, případně v sadě narativů daného období může prokázat, jaké hodnoty jsou v rámci dané řady považovány za pozitivní, jaké naopak za negativní. Můžeme si například všimnout, s jakými hodnotami je spojována americká čeština postavy, zda ji vymezuje pozitivně, negativně či neutrálně. Sledovat lze také „jinakost“ týkající se oděvu, chování a celkových hodnot, které postava Čechoameričana v daném díle či sadě děl ztělesňuje.

Od této roviny přistupujeme také k rozboru tématu narativů a jejich dalších aspektů (čas, prostor apod.) a porovnáváme je s vyprávěními dalšími. Následně se ptáme, zda zobrazované skutečnosti nějakým způsobem zapadají do daného dobového kontextu, zda konstruují, nebo naopak podřívají některé diskurzivní formace (například stereotypní zobrazení Američana, amerického Čecha či Afroameričana). Nepopíráme estetickou funkci/hodnotu fikčních textů a netvrdíme, že jakékoliv zobrazení Američana v české literatuře musí nutně zapadat do těchto struktur a námi kategorizovaných rámců. Fikční texty mají samozřejmě schopnost zažité mýty a stereotypy podvracet, jejich význam není něčím naprosto stabilním a daným. Zde uznáváme, že naše nahlížení na fikci (což ostatně platí

i pro cestopisy) je nejenom úkonem analytickým, ale nutně musí být aktivitou *interpretační*, a ta jako taková je do jisté míry omezující, neboť významy v textech ukotvuje a v jistém smyslu „používá“ pro analýzu. Na druhou stranu ovšem máme za to, že námi nastíněné výklady, soudy a kategorizace dostatečně zdůvodňujeme, dokládáme na citacích z primárních zdrojů a nedopouštíme se nepřipadné nadinterpretace. Snažíme se vždy snést dostatečné množství empirické evidence, dané struktury porovnávat a na základě takové analýzy pak dělat závěry.

Prací o obrazech USA v českém kontextu v minulosti příliš nevzniklo.¹¹ Jedinou významnou studií je práce Jiřího Štaifa zabývající se českým náhledem na anglosaský svět před první světovou válkou (Štaif 2002). Nicméně náš výzkum mohl plynule navázat na materiálově cenné práce anglisty a amerikanisty Jaroslava Peprníka mapující výskyty amerického tématu v české literatuře, jichž jsme při hledání a třídění primárních zdrojů notně využívali. Jde o skripta *Anglo-americké reálie v české literatuře* (1988) a zejména pak dvoudílnou publikaci *Amerika očima české literatury od vzniku USA po rok 2000* (2002). Inspiraci čerpáme také ze zahraničních sekundárních zdrojů mapujících zobrazování Ameriky v různých regionech Evropy, na něž průběžně odkazujeme (polské, severské, evropské ad.). Předkládaná práce je tedy první syntetickou studií, která se snaží komplexně postihnout zobrazování USA v české literatuře a kultuře. Jsme si vědomi rizik, která z tohoto záměru vyplývají, zejména nebezpečí jistého zploštění a přílišné generalizace, kterému se při takovém množství primárních zdrojů nelze vyhnout. Badatelé, kteří na naše snažení navážou, budou moci jednotlivá dílčí témata zpřesňovat a doplňovat poznatky, případovými studiemi a hloubkovými sondami. Tato práce si vetkla za cíl čtenářům nejen z řad odborné veřejnosti poskytnout kompaktní přehled obrysů českého diskurzu o Americe od devatenáctého století k dnešku.

Kapitola 1.

„Praví“ Američané, američtí Češi a ti „druzí“.

Obrazy Ameriky a jejích obyvatel v českých cestopisech od sedmdesátých let 19. století po první světovou válku

Reprezentovat „jiného“: Obrazy USA v cestopisech

Druhá polovina devatenáctého století je dobou, kdy mnoho evropských cestovatelů začíná objevovat neprozkoumané končiny světa. Je to období velkých výzkumných expedic i dobrodružných cest. Výjimkou v tomto ohledu nejsou ani cestovatelé a dobrodruzi z českých zemí. Mnoho z nich se vydává vstříc nebezpečí, jako Emil Holub do neprobádaných končin afrického kontinentu nebo rovnou na cestu kolem světa jako Josef Kořenský. Tyto počiny však jsou výpravami do neznámých krajín, do divočiny, která musí být objevena, zmapována a případně také podrobena v režimu koloniální nadvlády. Cesty do Spojených států amerických však v této době již nemají za cíl objevování zcela neznámého prostoru a setkávání s „primitivními“ kulturami. Naopak, je to konfrontace s nově vznikající civilizací, která se Evropě sice v lecčems podobá, má ale své specifické rysy. Cestovatelství do USA stoupá i díky mohutným vystěhovaleckým vlnám, které stejně jako v ostatních státech Evropy přicházejí ve druhé polovině devatenáctého století.¹² Čeští autoři udržují kontakty s krajanskými komunitami, které v průběhu svých cest navštěvují. Právě proto vedou jejich kroky přes New York do Chicaga, případně se zastavují v Nebrasce či dalších místech v USA s významnou českou komunitou. Jenom málo z nich se vypravuje i na Daleký západ. Zájem o Ameriku také podněcuje česká účast na světové výstavě v Chicagu, která se uskutečnila v roce 1893. V souvislosti s expozicí jede za oceán celá řada českých spisovatelů a novinářů, přičemž si

svoje dojmy a zážitky nenechávají pro sebe. Stejně významná byla v této době i Národopisná výstava československá (1895), které se naopak zúčastnili američtí Češi.¹³

Od druhé poloviny devatenáctého století se také v evropském diskurzu začíná vynořovat mýtus Ameriky jako země dobrodružství a bohatství. I tyto skutečnosti jistě mohly podnítit mnoho cestovatelů k návštěvě Nového světa. Jiným významným podnětem k jejich zvýšenému zájmu mohly být též souvislosti politické. Amerika totiž kromě těchto významů v dobovém diskurzu postupně získávala status země svobody a rovnosti.¹⁴ V této souvislosti můžeme také uvažovat nad tím, že se „americká svoboda“ pro mnoho zejména liberálně orientovaných autorů stávala alternativou dobové panslavistické idey, neboť Ruská říše pro ně začínala postupně ztrácet na přitažlivosti. V souvislosti s těmito významy spojovanými s Amerikou (bohatství, prosperita, dynamičnost, svoboda ad.) ovšem také hrozilo riziko, že cestopisci svými narativy naruší celistvost národa tím, že inspirují další statisíce vystěhovalců k opuštění domoviny. Podle jejich názoru byl tento jev negativní, neboť český národ oslaboval, zejména pak při zápase s německou komunitou. Uvědomovali si, že přestože se američtí Češi snaží udržovat národní tradice, v dalších generacích je velmi těžké, ne-li nemožné národnost udržet. V cestopisech budeme stopovat, jak se autoři pokoušejí s tímto rizikem vypořádat.

V této kapitole se pokusíme o diskurzivní analýzu cestopisných textů o USA, které vycházely v českých zemích zhruba od sedmdesátých let 19. století po první světovou válku a které nám nabízejí významná témata k analýze. Jednak se podíváme na Ameriku jako „zemi svobody“ a také prozkoumáme obrazy lidí, kteří v této zemi žijí – „pravých Američanů“. Neméně významná je reprezentace amerických Čechů, kteří na jedné straně směřují k tomu, aby se podobali Američanům, na druhé straně si však stále uchovávají některé specificky české rysy. Jak jsme poznamenali v úvodu, tato analýza nás může kromě poznání samotných aspektů reprezentace USA dovést k obrysům české identity v tomto období. Na obraze „jiného“ a jeho kontrastu s „já“ se totiž zvyrazňuje to, co je autory chápáno jako „typicky české“. Ať už to jsou věci pozitivní, či negativní. V závěrečné

části tohoto oddílu si všímáme toho, jak čeští cestovatelé reprezentují „jiné“ rasy a národnosti. Zejména se zaměřujeme na dobově významné obrazy původních obyvatel Ameriky a afroamerické populace. V tomto ohledu jsou, jak uvidíme, české cestopisy v souladu s dobovými rasovými stereotypy, které jednoznačně nadřazují evropskou civilizaci a „bílou rasu“ nad ostatní.

Do Spojených států v analyzovaném období (stejně jako později v éře meziválečné) směřovaly desítky představitelů české umělecké, intelektuální, podnikatelské i politické elity.¹⁵ Význam Ameriky v českém a evropském kontextu rostl v přímé úměrnosti k tomu, jak dynamicky se rozvíjela hospodářsky. V průběhu první světové války také začala být aktérem na mezinárodní politické scéně, což je v českých narativích o USA reflektováno zejména po vzniku samostatného Československa. Již před ním však sem mířilo mnoho Čechů za poznáním, prací a především poučením. Podnikatelé jako Tomáš Baťa zde hledali inspiraci pro své výrobní a obchodní aktivity, umělci, například Emma Destinová či Antonín Dvořák, v Americe našli výrazné uznání a uplatnění, stejně tak sem směřovali mnozí spisovatelé a publicisté, kteří o svých zážitcích soustavně psali do českého tisku. Spojené státy ale také nabývají dříve nebývalé důležitosti při snaze politiků, jako byl Tomáš Garrigue Masaryk, v průběhu první světové války dosáhnout vzniku samostatného státu. Cestopisné črty či cestopisy nepsali jenom spisovatelé a novináři, ale i herci, podnikatelé a pozdější politici. Na všechny tyto zdroje se v této studii budeme zaměřovat. Náš výběr zahrnuje cestovatele (Josef Kořenský), spisovatele a novináře (Josef Václav Sládek, Josef Štolba, František Herites, Jan Havlasa, František Sokol Tůma, Pavel Albieri, Jan Wagner), herce (Josef Šmaha), osoby činné politicky (František Soukup, Gustav Habrman), je zde i představitelka ženského hnutí (Josefa Humpál-Zemanová).¹⁶ Nesmíme však zapomínat na to, že se jedná pouze o určitý výsek diskurzu. Autoři, kteří si mohli dovolit do Ameriky cestovat (jako turisté, nikoli jako vystěhovalci), se rekrutovali povětšinou z vyšších společenských vrstev nebo (jako například Josef Václav Sládek) na příslušnost k těmto vrstvám aspirovali a byli jimi podporováni. Máme také na zřeteli, že

se jedná pouze o svědectví z cest určité části české elity. Autoři orientovaní na slovanský svět a Rusko cesty do USA nepodnikali, proto na ně nenabídli alternativní pohled.¹⁷ Pochopitelně jezdili do Ruska, přičemž o svých zkušenostech psali. Někteří autoři, jako například Karel Havlíček Borovský, však o Rusku ztratili iluze.¹⁸ I proto je pochopitelná jejich zvýšená afinita ke Spojeným státům a také k politickému liberalismu. Zároveň musíme brát na zřetel, že kromě konzervativně či liberálně orientovaných autorů o Novém světě též píšou cestovatelé socialistického zaměření (Soukup, Sokol Tůma, Habrman). Na tyto ideové rozdíly při zobrazování se budeme snažit poukázat, zároveň nás zajímá, co mají tyto narativy společné. Výběh časového rozpětí (cca 1870–1918) byl dán zejména s přihlédnutím k politickým dějinám, které významně ovlivnily psaní o USA. Jeden z prvních význačných analyzovaných autorů, Josef Václav Sládek, o svých cestách začal psát na počátku sedmdesátých let 19. století. Bolševická revoluce v roce 1917 a vznik samostatného československého státu znamenaly (nejen v českém kontextu) přerыв v diskurzu o „svobodě“. Prvorepublikové narativy o Americe analyzujeme v dalším oddíle.

Volnost, rovnost, bratrství: Reprezentace USA jako země svobody

V českém kontextu se stal prvním význačným propagátorem USA Vojta Náprstek. Jeho vliv byl nicméně patrný spíše v rovině společenské, než že by psal o svých cestách texty. Zakládá Americký klub dam či muzeum, v němž schraňuje různé artefakty ze svých cest po Americe. Jeho dům U Halánků se také stává centrem českých cestovatelů v této době. Prvním význačným cestovatelem či poutníkem, který podnikl cestu do USA a soustavně o svých zkušenostech psal, byl Josef Václav Sládek. Některé jeho texty byly uveřejněny ještě za pobytu za oceánem, jiné vycházely až po jeho návratu. Většina z nich byla otištěna v denním tisku a časopisech (Národní listy, Osvěta, Lumír), potom vyšly souborně roku 1914. Sládek ovšem nepsal

pouze známé „obrázky“ z Ameriky, ale ve studiích pojednával též o americké ústavě, demokracii či původních obyvatelích. Nedílnou součástí jeho činnosti byly také přednášky pro Uměleckou besedu. Sládkovo psaní o americké demokracii ovlivnilo další cestopisce.

Josef Václav Sládek opouští české země v roce 1868, tedy v politicky vyhocené době táborů lidu a protestů nacionálně smýšlejících Čechů proti rakousko-uherskému vyrovnání. Cestou se stavuje v Kostnici, aby zde jako představitel českých studentů promluvil na shromáždění k uctění památky Jana Husa. Dodnes není zcela rozřešeno, z jakých důvodů Sládek do Ameriky vlastně odjel, nicméně, jak uvádí Josef Opatrný, tyto pochybnosti nic nemění na faktu, že Sládkovy črty a fejetony vycházející od počátku sedmdesátých let byly „významným zdrojem informací přibližujících Ameriku českému publiku“ (Sládek 1998: 263). Nejsou to ovšem pouze informace cestopisného rázu, ale významný byl samozřejmě také politický rozměr Sládkova psaní. Je pochopitelně charakteristický nejen pro Sládka, ale i pro ostatní autory. Zdaleka ne všichni návštěvníci USA jsou při hodnocení zdejšího politického systému ve shodě.

Sládek se vyjadřuje k americké svobodě v dopise ze „Svatého Ludvíka“ (tedy Saint Louis), zaslaném do Slovanu ještě v době svého amerického pobytu. Na tomto textu je mimo jiné zajímavé, že se zde staví do pozice člověka, který již není součástí českého kontextu, jako by se z něj již po necelých dvou letech pobytu stal Američan: „Jsme jednou krví s vámi, a přece již tak cizí smýšlením. U vás zápasíte o to, co zde již velmi dávno jest uskutečněno [...]“ (Sládek 1998: 7).¹⁹ Tato poloha je u Sládka výjimečná. Jeho „u nás“ či „doma“ v jiných textech většinou znamená naopak v Čechách. Je to samozřejmě i z toho důvodu, že velké množství fejetonů a textů bylo napsáno až po jeho návratu. Základní osa amerického světa se ale nemění. V USA jsme „šťastní“ a „volní jako ptáci“, neboť zde se sen o svobodě stal realitou. Sládek vyjadřuje víru, že „volný a zdravý život zdejší vypudí dříve ještě z Evropy vše, co tam nepřírozeného a chorého“. Dalším aspektem, který vyzdvihuje, je rovnost stavů. Ta opět není jenom nedosažitelným ideálem, ale realitou. Dělník zde „jest člověkem na nejvyšším stupni vážnosti stojícím, možno-li mezi sobě

rovnými mluvití o větší někohu vážnosti“. Jelikož je podle Sládka celá Amerika zemí práce, jediná obrovská továrna „pracující ku blahu celku“, kastovní hradby zmizely a ten, „jenž dnes v kreslímě nový sestavoval vynález, zítra v dílně kovářské jej uskutečňuje“ (ibid. 8). Neexistují zde výsady šlechty, ale ani nadřazování nemanuálních povolání. Mladý Sládek vykresluje idealizovaný obrázek společnosti, kde není třídních rozdílů ani nesvobody. Tento dopis se blíží spíše politickému prohlášení, nicméně i ve fejetonistických textech se můžeme setkat s podobnými proklamacemi. Sládek velebí svobodné americké volby, neboť se při nich každý americký občan stává politikem (ibid. 124). Na prezidentské křeslo se zde může bez machinací vyšvihnout „dřevoštěp Lincoln, krejčí Johnson“ a nebo třeba „koželuh Grant“. V takovém státě není dělník otrokem fyzickým ani mravním (ibid. 51). Tento náhled na politický systém rezonuje i pozdějšími Sládkovými studiemi o americké demokracii a kultuře.²⁰

Americká rovnost se projevuje v rozličných aspektech života. I pro mnoho dalších autorů jsou volby symbolem svobodného rozhodování nezávislého jedince. Podle Humpál-Zemanové²¹ se každý občan vyrovná samému prezidentu republiky, je svobodným a plnoprávným občanem, i kdyby mu nenáležel ani kabát, který kryje jeho záda. Humpál-Zemanová však poznamenává, že evropský vystěhovalec mnohdy není uvyklý na takovou svobodu a stýská se mu po vedení. Zakládá proto osady, které se podobají těm doma. Takoví lidé se potom stávají vředy, které „vyssávají sílu mladého národa“ (Humpál-Zemanová 1903: 17–18). Humpál-Zemanová naznačuje, že se evropští vystěhovalci musejí pravé americké svobodě učit a zvyknout si na ni. Teprve potom se z nich stanou svobodní lidé a praví Američané. Pro autorku je také podstatné, že v Americe jsou respektována i práva žen, která jsou nedílnou součástí svobody. Je tedy jasné, že se zde také rozvíjí ženské hnutí (ibid. 44). Autorka tento fenomén, jemuž věnuje jeden oddíl knihy, na rozdíl od mnoha mužských autorů hodnotí jednoznačně pozitivně.

Další z liberálních hodnot, kterou čestí autoři na Americe oceňují, je svoboda slova. Někteří cestovatelé se účastní shromáždění různých politických organizací a jsou udiveni tím, co vše je v Americe

možné svobodně říkat. Josef Štolba²² se na schůzi radikálních demokratů „s evropským svým svědomím“ uleknutě rozhlížel a čekal, kdy přijde „policejní komisař a popadne řečníka za límec a rozpustí shromáždění [...]“ (Štolba 1876: 137–38). Stejně jako Sládek konstatuje, že ten, kdo se vžil do svobodných a volných amerických poměrů, se nedoveđe víc „vpraviti do těžkých poměrů evropských“ (ibid. 160). Podobně také Jan Havlasa²³ se diví tomu, že leckdo může v parku hlásat i anarchii a „policeman“ mu bude naslouchat zrovna tak lhostejně nebo právě s takovou legrací jako kdo jiný. Opět srovnává tyto podmínky s českou situací. Kdyby někdo z českých literátů řečnil o socialismu na rohu Ferdinandovy třídy jako Jack London v ulicích San Francisca, policie by ho sebrala „v prvních pěti minutách“. Havlasa proto konstatuje, že kdyby se London narodil Čechem, byl by „krotším“ (Havlasa 1916: 96–97). Kromě ironické narážky na fakt, že čeští spisovatelé o socialismu ani nic netuší, zde vidíme srovnání průbojné americké povahy s krotkým českým charakterem. Tento reprezentační mechanismus budeme sledovat v souvislosti s obrazem „pravého Američana“. Koncept americké svobody a rovnosti je poté rozvinut a potvrzován i v dalších analyzovaných reprezentacích.

Významným aspektem souvisejícím s rovností, kterého si všímá mnoho autorů, je dělení společenských tříd, jak se demonstruje ve veřejném prostoru. Zde cestovatelé shledávají podstatný rozdíl oproti české a obecně evropské situaci. Zatímco v Čechách či Rakousko-Uhersku jsou prostory pro jednotlivé společenské třídy v dopravních prostředcích víc oddělené, v Americe naopak takové dělení mnohdy schází. Josef Štolba tvrdí, že v Americe je „rovnost stavů přirozena“, proto ve vlacích je prý pouze jedna třída. Cestujícího tedy zprvu překvapí, když se sejde na sedátku „červeným sametem potaženém, s dělníkem, jenž po denní práci s olejovou nádobou v ruce vrací se do města [...]“. Na takovouto rovnost si dle Štolby člověk velice rychle zvykne, že ani nemůže pochopit, „že může to jinde jiné býti“ (Štolba 1876: 78). Štolba sice přiznává, že zde existují speciální luxusní salonní vagony, nicméně pojímá je jako nadstandard pouze pro „společnost vybranou“, neboť Američan „nerad vydává více, když i bez toho může pohodlně jeti“ (ibid. 79). Jeho pojetí im-

plikuje, že tento speciální vůz proto není příliš používán. I socialista František Soukup²⁴ tvrdí, že v americkém vlaku není rozdělování na třídy a dělník tu sedí vedle továrníka, stejně jako prostá žena vedle dámy s dýmáky, aniž by se někdo nad někoho povyšoval. Ve vlaku jsou totiž „všichni ladies a gentlemen“ (Soukup 1912: 71).

Ne všichni autoři ovšem s tímto náhledem souhlasí. Například Josef Kořenský²⁵ či Jiří Guth²⁶ mají za to, že takovéto dělení deklarovanou rovnost neguje. Vyšší vrstvy totiž používají výhradně tyto vyzdobené Pullmannovy spací vozy. Ty jsou faktickým ukazatelem jednotlivých společenských tříd. Egalitářství sice v Americe existovalo, ale kvůli současnému mamonářství se postupně vytrácí. Kořenský poznamenává, že velebená rovnost „ve vozích amerických železnic všemocným dolarem víc a více mizí“ (Kořenský 1896: 89), Guth dospívá k tomu, že „jako ve mnohých věcech, tak i zde americká rovnost je vlastně jen v theorii“ (Guth 1902: 157). Existují zde jak zvláštní, jednoduché vagony pro přistěhovalce, tak nejvyšší standard v rámci salonních vagonů. Dohromady tedy Guth počítá se čtyřmi třídami podle sociálního statusu cestujících. Ze svých pozorování dalších aspektů amerického života poté vyvozuje, že i ve svobodné Americe jsou přesně vedené čáry mezi jednotlivými stavy, které určuje „větší nebo menší mísa dolarů“. Na místo evropské urozenosti „nastupuje mamon“, přičemž barva pleti se údajně stává ukazatelem podružným (ibid. 61). Zde vidíme jistý konzervativní aspekt těchto narativů. Rovnost v Americe je otázkou minulosti. Sice zde kdysi v počáteční fázi jejího vývoje existovala, nicméně postupně vzala za své. Dnes vládnu peníze, a kdo si může dovolit luxus, zaplatí si za něj. Nižší vrstvy se musí spokojit s horší životní úrovní. V Americe tedy podle těchto autorů fakticky rovnost není. Z toho také pro čtenáře vyplývá, že český člověk už nemá, co by zde pohledával, proto nemá ani důvod se do Ameriky vystěhovat.

K mnoha aspektům amerického života je kritický i František Herites, jehož texty o Americe vycházely v dobovém tisku.²⁷ Stejně jako u textů Sládkových zde proto můžeme uvažovat o jejich aktuální politicko-sociální relevanci. Herites je ovšem na rozdíl od Sládka v hodnocení současného politického života v Americe mno-

hem skeptičtější. Popisuje i jeho odvrácenou tvář, kterou představuje politikaření, přetahování voličů podloudnými způsoby, a dokonce podplácení. Chce-li se někdo stát něčím úředníkem, musí si vydržovat agenty a náhončí, opíjet se s hosty po salonech, jenom aby získal přízeň voličů. Z toho plyne, že člověk usilující se prosadit v politické aréně potřebuje hodně peněz, a když je nemá, tak jeho šance stát se politikem jsou pramalé. Údajná americká rovnost, v níž se může prezidentem stát kdokoli, je dnes již proto podle Heritese pouhým předludem. Pokud kandidát uspěje, tak svůj politický kapitál může plně zúročit ve funkci tím, že se nechá uplácat. Celkově pak Herites uzavírá své hodnocení: „Z líčeného dle pravdy vysvítá, co jest korrupce a mrzkostí v poměrech amerických, která jest při nejmenším daleká ideálů politických“ (Herites 1913: 109). Herites tedy neukazuje Ameriku jako zemi svobody a neomezených možností. Naopak, podle něj jsou příležitosti ke zbohatnutí a rychlému společenskému vzestupu již vyčerpány. Proto nemá smysl se do Ameriky stěhovat. Herites chce na Čechy působit a přesvědčuje je, aby neopouštěli svou vlast a raději se jí pokusili zvelebit. Jejich odchod totiž oslabuje české národní hnutí. Tato tendence takto vykreslit Ameriku nebyla u národně orientovaných autorů ničím výjimečným. Mnoho z nich totiž poukazovalo na to, že v Americe se česká národnost neudrží a rozplyne se v „americkém moři“.

Na mnohé problémy Ameriky poukazovali také autoři z levicové části tehdejšího spektra. V tomto ohledu je proto produktivní sledovat, jak nejednoznačně je „americká svoboda“ v období před první světovou válkou reprezentována cestopisci socialistickými. Obrazy velkých společenských rozdílů v jejich dílech pozoroval Jiří Štaif. Socialističtí autoři „zdůrazňovali sociální kontrasty, jež tento typ moderní civilizace uváděl v život. Nápadná jim přitom byla okolnost, že tyto kontrasty byly mnohem hlubší ve srovnání s tím, co i pro ně bylo doma obvyklé“ (Štaif 2002: 178–79). Je jasné, že třídní rozpory budou hrát významnou roli i v zobrazování míry americké svobody, neboť podmínkou nastolení svobody v socialistickém ideovém univerzu není pouze akt voleb či svoboda slova, ale také ekonomická rovnost. František Sokol Tůma konfrontuje své ideály, se kterými do

USA jel, s místní tvrdou realitou. Ještě před odjezdem se vyznává z obavy, aby ona svoboda neotrávila jeho „názor na ideál svobody“, aby se nevrátil „o jednu, a to největší životní naději chudší“ (Sokol Tůma 1934: 10).²⁸ Při plavbě lodí podotýká, že jej oceán nese tam, „kde je volnost, svoboda a lidskost“ (ibid. 26), a poté co vjíždějí do newyorského přístavu, popisuje lidi „země svobody“, kteří mají to štěstí, že hltají „pravou svobodu – volnost“ (ibid. 42). Jeho očekávání jsou však neustále zklamávána. Postupně zjišťuje, že v mnoha oblastech života zůstává vytoužený ideál svobody nenaplněný. Vyrazí-li si na pláž, pak shledává, že zde ještě existuje „pravá americká společenská rovnost“ (ibid. 67), a i ve vlaku je jenom jedna třída „do pohodlí i do ceny – první“ (ibid. 111). Nicméně během své cesty po Americe, kdy navštěvuje továrny, dílny, farmy a doly, zjišťuje, že deklarovaná rovnost, která staví na roveň prezidenta i dělníka, je jenom velkým klamem: „Jak mezi muži, tak i mezi ženami jest kastovníctví velice patrné“ (ibid. 83). Největším ohrožením svobody je zde hromadění kapitálu v rukou jednotlivců. Tento fakt podle Sokola Tůmy ohrožuje existenci základních pilířů, na nichž je tento stát vybudován. Soustředěním majetku v rukou několika majetných se mění „svoboda v otroctví“ a z volnosti samostatných občanů se stává řada existencí bez vůle a moci odvislých od těchto milionářů (ibid. 96). Navíc Sokol Tůma poznává, že v Americe není možné udržet národnost, což je dle jeho soudu nutná podmínka k dosažení pravé svobody, jinak je to pouze přetvářka a „falešná maska svobody“ (ibid. 207–09). V jeho textu nalézáme specifický mix socialismu a zdůrazňování české nacionální identity, obohacené o prvky antisemitismu. Amerika ideály svobody podle Sokola Tůmy bohužel nenaplnuje. Člověk dnes již není schopen stát se milionářem, neboť tomu brání monopolizace. Český národ zase utone v oceánu americké kultury a nakonec s ní cele splyne. Ztrácí tak svou identitu a tím i svobodu.²⁹ Pozitivně se Sokol Tůma vyjadřuje snad jen o americkém farmáři, který je „jiným člověkem“, svobodnějším, neboť není pouze strojem k placení daní jako v Čechách (ibid. 247). Podobně kladné hodnocení farmářů nalezneme také u dalších autorů, například u J. V. Sládka či Františka Soukupa, objevuje se také v dobové fikci.³⁰